

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**De gedenkschriften van poes Polly en hond Jack:
dierautobiografieën in de Indische jeugdliteratuur**
Veer, C.B. van 't

Citation

Veer, C. B. van 't. (2024). De gedenkschriften van poes Polly en hond Jack: dierautobiografieën in de Indische jeugdliteratuur. *Indische Letteren*, 39(2), 89-108. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3754457>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3754457>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Indische Letteren

Tijdschrift van de Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde

Themanummer: Dieren

Indische Letteren

Tijdschrift van de

Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde

Onder auspiciën van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Redactie: Arnoud Arps, Jacqueline Bel, Goran Bouaziz (secretaris), Petra Boudewijn, Marijke Denger, Rick Honings (hoofdredacteur en voorzitter), Geert Onno Prins, Nick Tomberge, Coen van 't Veer (penningmeester).

Erevoorzitter: Peter van Zonneveld

Hoofdredacteur: Rick Honings, e-mail: r.a.m.honings@hum.leidenuniv.nl

Tekstredactie: Susanne Onel

Ledenadministratie, productie en distributie: Uitgeverij Verloren BV, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Tel.: 035-6859856 | e-mail: bestel@verloren.nl

www.indischeletteren.nl

ISSN 0920-6949 ISBN 9789464551198

Inhoud

Redactioneel	49
Rick Honings, Krekels, krokodillen en karbouwen. Dieren in negentiende-eeuwse Indische reisverhalen	51
Johannes Müller, Honderdvoudige verscheidenheid. Pieter Bleeker en het labyrint van de Aziatische biodiversiteit	71
Coen van 't Veer, De gedenkschriften van poes Polly en hond Jack. Dierautobiografieën in de Indische jeugdliteratuur	89
Arnoud Arps, Beestachtige barrières. Het gebruik van de diervetmetafoor in de Nederlandse dekolonisatie-literatuur	109
Willem van der Molen, Wij en niet-wij in Het mooiste meisje aan boord (1894) van Henriëtte Beijerinck	129
Uitnodiging Achtste Indische Letteren-lezing	144

Afbeelding op omslag: een Europese vrouw voert aapjes in de buurt van Malang, circa 1925. Collectie UB Leiden/KITLV.

De gedenkschriften van poes Polly en hond Jack

Dierautobiografieën in de Indische jeugdliteratuur

COEN VAN 'T VEER

Als kleuter verslond ik de verhalen van de twee apen Tup en Joep, die uitblonken in apenstreken. Vervolgens haalde ik bij de bibliotheek in mijn woonplaats nog meer boeken die door de Middelburgse auteur Henri Arnoldus (1919-2002) waren geschreven: van de avonturen van de postbode Pietje Puk tot die van de twee matrozen Oki en Doki. Ook het gewraakte deeltje waarin deze twee zeelui op een Afrikaans eiland terechtkomen, las ik als beginnend lezer.¹ Jeugdliteratuur vormde mijn beeld van de werkelijkheid. Dierverhalen als die van Tup en Joep speelden daarin een belangrijke rol.

Vrijwel alle mensen zijn opgegroeid met verhalen waarin dieren de hoofdrol spelen. De impact van dit soort dierverhalen op onze vorming en ons denken mag daarom niet onderschat worden.² In *The Palgrave Handbook of Animals and Literature* (2021) wordt een overzicht gegeven van de wijze waarop dieren vanaf de middeleeuwen tot op heden in de literatuur

worden gerepresenteerd.³ Opmerkelijk genoeg wordt in het vuistdikke boek nauwelijks aandacht besteed aan jeugdliteratuur.⁴ In de inleiding staat een opsomming van velerlei genres, maar literatuur voor jongeren ontbreekt.⁵ Ook in het recent verschenen *Animals in Dutch Travel Writing, 1800-Present* (2023), onder redactie van Rick Honings en Esther Op de Beek, is geen bijdrage over dieren in jeugdboeken opgenomen, laat staan over dieren in Indische jeugdliteratuur. In dit artikel wil ik daartoe een eerste aanzet geven. Er zijn circa zestig Indische jeugdboeken waarin dieren een belangrijke rol spelen, zo blijkt uit Dorothée Buurs bibliografie *Indische jeugdliteratuur* (1992).⁶ In de meeste van die boeken wordt er ook een reis gemaakt.

Dit artikel wil laten zien wat onderzoek naar koloniale dierenverhalen kan opleveren. Als uitgangspunt dienen twee Indische jeugdboeken die ogenschijnlijk qua titel en inhoud veel met elkaar gemeen hebben:

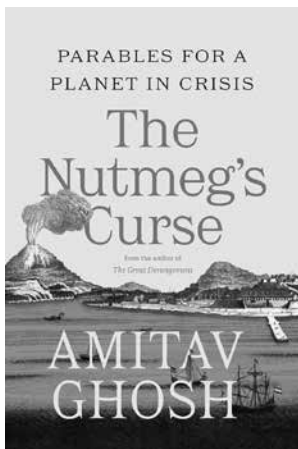
Omslag van Polly's gedenkschriften. Particuliere collectie.

Polly's gedenkschriften (1899), de levensgeschiedenis van een poes, door Suze van Lingen, en Jack's gedenkschriften (1905), de levensgeschiedenis van een hond, door A. von Schmidt auf Altenstadt.⁷ Beide boeken behoren tot een bijzonder genre dierverhalen, namelijk dat van de 'dierautobiografie': fictieve verhalen waarin dieren over hun eigen leven vertellen. Deze teksten hebben vanouds een sterk 'emancipatoir' karakter. Oorspronkelijk werden dierautobiografieën vooral door vrouwen geschreven. Door in deze teksten dieren een stem te geven wilden zij tegelijkertijd laten zien dat vrouwen ook vaak een beter lot verdienden. Zo pleitten deze schrijfsters in deze dierenverhalen indirect voor een betere behandeling van henzelf.⁸ Het is dan ook de vraag in hoeverre in Indische dierautobiografieën het dierenperspectief de representatie van de kolonie en van de mensen en dieren daarin beïnvloedt en of er wellicht emancipatoire tendensen ten aanzien van inheemsen in deze teksten te vinden zijn.

Animal studies, de stand van zaken

Tegenwoordig wordt er anders gekeken naar dierverhalen dan vroeger. Erica Fudge laat in haar boek *Animals* (2002) zien dat alle dierverhalen in meerdere of mindere mate antropomorf zijn. Antropomorfisme is het toekennen van menselijke eigenschappen aan niet-menselijke wezens. Dit antropomorfisme is een gevolg van antropocentrisme, het wereldbeeld waarin de mens het centrum en de maat is van alles. Antropomorfisme is onze enige mogelijkheid om ons in te leven in dieren. Antropomorfe dierverhalen helpen mensen (of, zoals in de dierverhalen, 'menselijke dieren') aan het ethische besef dat er met dieren goed moet worden omgegaan.⁹ Mario Ortiz-Robles, een literatuurwetenschapper die zich met *animal studies* (of *animal-human studies*) bezighoudt, pleit daarom voor een zoöcentrische blik op de wereldliteratuur. Daarin wordt niet langer een waardeonderscheid gemaakt tussen mens en dier.¹⁰

Onder invloed van het toenemende besef dat de aarde in een klimaatcrisis verkeert, beperkt deze verruiming van de morele horizon zich echter niet langer tot dieren. Emeritus hoogleraar milieufilosofie Jozef Keulartz pleit voor biocentrisme. Onder druk van de milieuproblematiek wordt het morele besef uitgebreid naar alle levende wezens, dus ook naar planten en micro-organismen.¹¹ Amitav Ghosh trekt het nog breder. De uitputting van de aarde moet een halt worden toegevoerd. Daarom pleit hij voor een planetair bewustzijn.¹² In zijn boek *The Nutmeg's Curse* (2021) vormt Ghosh' vertrekpunt de verovering van de Banda-eilanden door Jan Pieterszoon Coen in 1621. Het westerse kolonialisme is

Amitav Ghosh, *The Nutmeg's Curse* (2021).

volgens Ghosh een metafoor voor de mechanische wijze waarop door westerlingen met de aarde werd omgesprongen: de Europese koloniale elite eigende zich de mensen, dieren, planten en landschappen toe en ontnam ze hun eigen stem. Literatuur is volgens hem een instrument om mensen bewust te maken van de crisis waarin onze planeet verkeert. Ghosh geeft aan dat de fundamentele uitdaging waar literaire schrijvers voor staan, is uit te vinden hoe je stem geeft aan het niet-menselijke. Bijvoorbeeld in *De stille kracht* (1900) – ‘the most insightful of all European colonial novels’ – en in *De tienduizend dingen* (1955) doen respectievelijk de schrijvers Louis Couperus en Maria Derموût dat als geen ander, zo schrijft Ghosh.¹³ En daarin schuilt een boodschap voor de wereld van vandaag. Ghosh laat dit onder meer zien aan de hand van het lot van resident Van Oudijk in *De stille kracht*:

In any event, it is now increasingly evident that Van Oudijk's predicament is emblematic of the plight of all of humanity, as it faces the planetary crisis. Much, if not most, of humanity today lives as colonialists once did – viewing the Earth as though it were an inert entity that exists primarily to be exploited and profited from, with the aid of technology and science. Yet even the sciences are now struggling to keep pace with the hidden forces that are manifesting themselves in climatic events of unprecedented and uncanny violence.¹⁴

Ghosh kiest als begin van de ecologische crisis het Nederlandse kolonialisme in Indië en noemt als voorbeeld van het zoeken naar een uitweg uit deze crisis twee belangrijke romans uit de Nederlands-Indische literatuur, waarin zowel het natuurlijke als het bovennatuurlijke een stem krijgt en aldus wordt ‘geëmanciperd’.

Deze emanciperende werking van literatuur is ook terug te zien in dierverhalen. Deze kunnen worden gezien als teksten over asymmetrische machtsrelaties. *Animal studies* vindt zijn wortels in het postmoderne denken. Het is niet verwonderlijk dat er parallellen te vinden zijn met de postkoloniale benadering van cultuur en literatuur. Activistische wetenschappers proberen op verschillende manieren dieren te emanciperen. Ortiz-Robles wijst erop dat dieren in de optiek van mensen vaak verondersteld worden deel uit te maken van de natuur of die te representeren, en dat ze niet als wezens op zich worden gezien,¹⁵ een *Othering*-strategie die ook in de koloniale literatuur aanwezig is.¹⁶ De historicus Éric Baratay probeert in *Animal Biographies. Toward a History of Individuals* te breken met de idee van de uitzonderlijkheid van de mens door enkele van de beroemdste dieren uit de geschiedenis en literatuur hun levensgeschiedenis te laten vertellen, zoals Modestine, de ezel die Robert Louis Stevenson door de Alpen droeg; Warrior, het paard uit de Eerste Wereldoorlog, dat beroemd is geworden dankzij Steven Spielbergs film *War Horse* (2011), en Islero, de stier die Spanjes grootste stierenvechter doodde. Via deze verhalen ontdekken we hun geschiedenis, hun persoonlijkheden en hun gedeelde ervaringen met anderen van hun soort.¹⁷ Baratay geeft aan dieren, kortom, een stem.¹⁸ *The Animal Empire writes back?*

In ieder geval is het, gezien de overeenkomsten in *Othering*-strategieën die in *animal studies* en in *postcolonial studies* worden bestudeerd, relevant om te kijken naar de wijze

waarop machtsverhoudingen worden geschetst in dierverhalen die in de koloniën zijn gesitueerd. De vergelijking tussen gekoloniseerden en dieren kan door sommigen als problematisch worden ervaren. Er zijn echter duidelijke parallellen te vinden tussen de strategieën waarmee zowel gekoloniseerden als dieren zijn gemarginaliseerd door de mensen die zich macht over hen hadden toegeëigend. Waar eerder gekoloniseerd door Europeanen tot inferieur werden verklaard door hen te representeren als onderdeel van de natuur en door ze te vergelijken met dieren, plaatsen *animal studies* nu mensen en dieren op één lijn. Het wezenlijke verschil is dat dit nu niet gebeurt vanuit het oogpunt van marginalisatie, maar juist van emancipatie van dieren. Waar eerder mensen werden vergeleken met dieren om deze mensen te discrimineren en te onderdrukken, worden nu dieren met mensen vergeleken om dieren te emanciperen en te bevrijden.

Dierverhalen en dierautobiografieën

Voordat Polly's gedenkschriften en Jack's gedenkschriften besproken kunnen worden, is er iets meer informatie nodig over het bijzondere genre waar deze teksten voorbeelden van zijn. Geschreven dierverhalen zijn zo oud als de literatuur zelf.¹⁹ Al sinds onheuglijke tijden zijn dierverhalen een populair genre, voor volwassenen en kinderen.²⁰ Een aparte literatuur voor jongeren en kinderen zou pas in de tweede helft van de achttiende eeuw opkomen.

Waarom zijn met name kinderen zo geïnteresseerd in dierverhalen? Erica Fudge geeft in haar boek *Animals* aan dat een van onze diepste verlangens is dieren te begrijpen en met ze te communiceren. Een verklaring daarvoor vindt Fudge bij Sigmund Freud. Volgens Freud hebben kinderen nog niet de arrogantie die volwassen mensen ertoe brengt een harde grens te trekken tussen hun eigen natuur en die van alle andere wezens. Volgens

hem is de kindertijd een tijd waarin dieren nog een bijzondere en specifieke waarde hebben; vandaar de constante aanwezigheid van dieren in kinderboeken.²¹ Dieren lijken op mensen en verschillen tegelijkertijd van mensen; vandaar dat ze vaak een dankbaar onderwerp van de jeugdliteratuur vormen. Niet alle dierverhalen zijn voor kinderen bedoeld, maar de meeste wel.²²

Antropomorfisme is een belangrijk categoriserend criterium voor dierenverhalen. Fudge onderscheidt drie soorten dierverhalen. In de eerste categorie zijn mens en dier gelijk. We vergeten dat dieren dieren zijn. Wij zijn de dieren en de dieren zijn wij. Dit is volgens Fudge de meest extreme vorm van antropomorfisme en paradoxaal genoeg ook de minst opvallende vorm ervan. Het effect is dat we volledig kunnen opgaan in het verhaal. Een goed voorbeeld daarvan is *Alice in Wonderland*

Omslag van Jack's gedenkschriften. Particuliere collectie

(1865) van Lewis Carroll. In de tweede categorie leven mensen en dieren in verschillende werelden, al hebben de dieren wel veel menselijke eigenschappen en lijkt de dierenwereld op een zelfde hiërarchische wijze ingericht als de mensenmaatschappij. Een voorbeeld daarvan is het middeleeuwse verhaal *Van den vos Reynaerde*. De dieren kunnen met elkaar spreken en wij zijn als lezer bevoorrecht dat wij ze kunnen ‘verstaan’. Overigens dient vaak een kind als intermediair tussen de twee werelden. Rudyard Kiplings verhalen over het menskind Mowgli in *The Jungle Book* (1894) zijn daarvan goede voorbeelden. In de derde categorie blijven de dieren dieren en interpreteren wij als mensen hun gedrag en de situaties waarin zij terechtkomen. De verhalen zijn een soort pseudodocumentaires. We begrijpen de dieren niet volledig, maar krijgen via het verhaal een zeker inzicht in hun belevingswereld. Denk bijvoorbeeld aan *Moby-Dick* (1851) van Herman Melville.²³

Een type dierverhaal dat zich onttrekt aan de indeling van Fudge is de dierautobiografie. Dierautobiografieën vormen een aparte categorie. In deze fictieve verhalen schrijven of vertellen dieren (veelal huisdieren) over hun eigen leven, waarbij zij vaak wel met andere dieren kunnen spreken, maar niet met mensen. De dieren behouden al hun dierlijke eigenschappen en gedragingen. Daaraan wordt het vermogen tot het vertellen of opschrijven van hun verhaal in mensentaal toegevoegd. In dit type dierverhalen kunnen dieren dus niet met mensen spreken, maar meestal wel met andere dieren. Zo krijgen wij mensen inzicht in de belevingswereld van de dieren, die hun eigen biografie vertellen. Dierautobiografieën zijn dus ook sterk antropomorf.²⁴ Misschien past de dierautobiografie nog het best in Fudges tweede categorie dierverhalen, al komt in lang niet alle dierautobiografieën een mens als middelaar voor.

De dierautobiografie ontstond in het laat-achttiende-eeuwse Engeland. In de eeuw daarna zou het een populair genre worden. Veel dierautobiografieën waren in eerste instantie voor volwassenen geschreven en hadden ten diepste een emancipatoire strekking. De bekendste dierautobiografie is *Black Beauty* (1877) van Anna Sewell. Zij wilde met haar boek verbetering bewerkstelligen in de wijze waarop paarden in haar tijd werden behandeld.²⁵ In de negentiende eeuw waren veel schrijvers van dierautobiografieën vrouwen, die in hun eigen tijd ook zelf nauwelijks een stem hadden. Door zich op te werpen voor een betere behandeling van dieren pleitten deze schrijfsters tegelijkertijd op subtiel wijze voor een betere behandeling van henzelf en voor hun eigen emancipatie.²⁶

Ook in Nederland werden dit soort dierautobiografieën geschreven. Peter Altena schrijft in zijn bijdrage ‘Do You Really Think a Donkey Has No Heart?’ in *Animals in Dutch Travel Writing over Mijn ezeltje en ik* (1874) van Betsy Perk. Dat is een soort dagboek waarin Perk tijdens haar reizen in de omgeving van Valkenburg converseert met haar ezel Cadette. Het betreft een boek voor volwassenen, waarin de verteller B.P. en haar ezeltje de mensheid de maat nemen.²⁷

De meeste dierautobiografieën zijn echter geschreven voor kinderen. De relaties tussen dieren en mensen of tussen dieren onderling hierin zijn bedoeld voor kinderen als voorbeeld van hoe wel en hoe niet te handelen in de mensenwereld. Uiteraard zijn deze

verhalen geschreven om kinderen en volwassenen te amuseren, maar daarbij zijn deze teksten sterk didactisch en moralistisch. Meestal heeft een dierautobiografie het karakter van een Bildungsroman, waarin een relatie tussen het huisdier en het 'baasje' centraal staat. Het huisdier wordt in de tekst als onvoorwaardelijk trouw voorgesteld. Die diepe loyaliteit gaat boven de relatie van het huisdier met soortgenoten of andere dieren. Naar mate het verhaal vordert, krijgt de mens (en de lezer) steeds meer begrip en waardering voor het huisdier, wat tot een betere behandeling van het dier door de mens leidt.²⁸

Nederlands-Indische dierautobiografieën

Omstreeks 1880 drong de dierautobiografie door tot de Nederlandse jeugdliteratuur. Daarbinnen werd het een populair genre.²⁹ Er werden uiteraard ook Nederlands-Indische dierautobiografieën geschreven. In Buurs bibliografie van de Nederlands-Indische jeugdliteratuur duikt 'Gewond voor den vijand' (1897) van Th.J.A. Hilgers op als eerste Nederlands-Indische dierautobiografie. In het verhaal vertelt het legerpaard Vos zijn levensgeschiedenis aan zijn nieuwe eigenaar. Aanvankelijk ging hij met een kaptein van Java naar Atjeh om daar in de omgeving van Kota-Radja te vechten in de Atjeh-oorlog. Daarna ging hij ook nog op expeditie naar Lombok. In die strijd viel Vos in handen van de Baliërs, die hem bij de zoon van de oude vorst K'toet brachten. Hij wist te ontsnappen, verliet Lombok en zag in Malang zijn oude meester, de majoor, weer terug. Daarna kwam hij weer in Atjeh terecht toen na het 'verraad' van Teukoe Oemar de Nederlanders de oorlog tegen de Atjeh'ers hervatten. Hij raakte gewond door een kogel en werd verkocht aan zijn nieuwe eigenaar, een particulier in Fort de Kock.

De volgende Indische dierautobiografie in Buurs bibliografie is *Polly's gedenkschriften* (1899) door Suze van Lingen. Zes jaar daarna verscheen *Jack's gedenkschriften* (1905) door A. von Schmidt auf Altenstadt. Na deze twee gedenkschriften zou er nog een tiental koloniale dierautobiografieën volgen, waaronder *Twee vrienden. De levensgeschiedenis van een karrepaard en een kamponghond* (1908) van J. van Deun. Het boek gaat over Bruin, een te vroeg afgejakkerd paard dat eigendom is van een Javaanse koetsier uit Soerabaja. In de avonden vertellen Bruin en de uitgemergelde zwerfhond Klito elkaar hun levensverhaal, waarin volwassenen vaak wreed en ongevoelig zijn, maar kinderen niet. De hond wordt geregeld door een blind Hollands meisje gevoerd. Voor haar verjaardag mag ze Klito (de naam betekent 'trouw') houden. Klito blijft zijn vriend Bruin elke avond opzoeken totdat het paard van ellende bezwijkt.

In het verhaal 'De Indische olifant' van G.J. Visscher uit de bundel *Sprekende dieren* (1915) vertelt een olifant zijn levensgeschiedenis. Door de oorlog in Atjeh is zijn kudde naar Deli verdreven. Daar wordt het olifantje gevangen door een Europeaan die zijn tienjarige zoon in een door het dier getrokken wagentje laat rijden. Door een fout commando verwoest de jonge olifant een bamboehut van een Sumatraan. Vervolgens wordt de olifant cadeau gedaan aan Artis. In *Sprekende dieren* staat ook nog het verhaal 'De tijger',

waarin een Javaanse koningstijger wordt gevangen en via Soerabaja naar Hamburg wordt getransporteerd om uiteindelijk in het dierenpark Stellingen te belanden.

Deze vroege dierautobiografieën lijken sterk op de Engelstalige dierautobiografieën en stellen het onrecht aan de kaak dat dieren wordt aangedaan. Latere dierautobiografieën lijken vaker de gevoelens van Europese mensen in de tropen te weerspiegelen. Zo maken Dikkie de Duizendpoot en Eddie de Egel in het tweeluik van Netty Geraerds *De lotgevallen van Dikkie Duizendpoot en Dikkie en Eddie bij de apen* uit 1935 een reis om hun Indische familie te bezoeken. De duizendpoot en de egel gaan daartoe als verstekelingen aan boord van een passagiersschip naar Nederlands-Indië. Daar worden ze welkom geheten door de Javaanse dwerg Pa Kromo. Samen met hem en de oude wijze aap Si Orang beleven ze angstige avonturen in het oerwoud. Wanneer de twee vrienden in de tropische natuur heimwee krijgen, keren ze naar Nederland terug.

Een korte verkenning van Dorothée Buurs *Indische jeugdliteratuur* laat zien dat ongeveer een kwart van de Indische dierverhalen als dierautobiografie valt te bestempelen. Behalve over paarden, olifanten, tijgers, katten, honden, duizendpoten en egels zijn er nog Indische dierautobiografieën geschreven over apen, kippen, karbouwen, kantjils, schildpadden, vlinders en muizen.

Gezien het emancipatoire karakter van de dierautobiografieën zou men verwachten dat ook in de Nederlands-Indische varianten een pleidooi wordt gehouden voor een betere behandeling van dieren, en misschien ook van vrouwen. Zowel Polly's *gedenkschriften* (1899) als Jack's *gedenkschriften* (1905) zijn geschreven in een periode waarin de ethische politiek opriep tot een betere behandeling van inheemse mensen. Misschien houden de poes Polly en de hond Jack ook in dat opzicht de lezer een spiegel voor.

Suze van Lingen: *Polly's gedenkschriften*

Suze Radersma-van Lingen (1876-1959) was een schrijfster van jeugdboeken.³⁰ Ze woonde onder meer in Bandoeng en Tandjong Pandan (Billiton).³¹ Rond 1900 was zij met een korte onderbreking een tiental jaren redacteur van *De Indische Kinder-Courant* (1893-1913),³² die door haar vader, dominee dr. W. van Lingen, ooit was begonnen.³³ De Preanger-Bode schreef op 24 mei 1897 over *De Indische Kinder-Courant*:³⁴

Alhoewel dat voor kinderen werkelijk nuttig en aardig blaadje tevens, reeds zijn vijfden jaargang telt, schijnt het blaadje toch nog bij vele ouders onbekend te zijn. We nemen daarom ongevraagd de vrijheid de attentie van ouders en opvoeders van kinderen op de *Indische Kinder-Courant* te vesti-

Dorothée Buur, *Indische jeugdliteratuur* (1992).

Nederland vertrekken, mag Bruno mee, maar wordt de poezenfamilie opgesplitst. Polly wordt met broer Moor per koets en trein naar een ander Europees gezin in Salatiga gebracht.³⁹ De treinreis is een beproeving voor de katten, die samen in een kist met tralies worden vervoerd. De kist wordt in en uit goederenwagons gegooid. Er zijn afwisselingen van fel licht en duisternis, en schelle en plotselinge geluiden. In eerste instantie zijn de katten in paniek, maar later raken ze onverschillig voor alle nieuwe indrukken. In Salatiga treft Polly het aardige meisje Anna en het sadistische kind Lena. Na de zoveelste mishandeling krabt Polly Lena. De poes wordt dan overgedaan aan een ouder echtpaar. Daar beschadigt Polly per ongeluk het enige schilderij van het overleden dochtertje. Er wordt opdracht gegeven om Polly dood te slaan of te verdrinken in de kali. De *kebon* (tuinman) weet Polly te vangen en geeft de poes aan zijn kinderen. Het Javaanse meisje Tini is als enige aardig voor Polly, die door de andere kinderen van het gezin wordt mishandeld. Polly raakt verwaarloosd en verwordt tot een *kamponkat*. Dan koopt het oudere echtpaar enigszins beschaamd Polly voor een rijksdaalder terug van de *kebon*, omdat Polly's oorspronkelijke mensenfamilie is teruggekeerd uit Nederland en naar de poes heeft gevraagd. De poes wordt opgelapt, en maakt de onaangename reis in een kist per *grobak* (kar) en trein terug naar de vroegere woonplaats. Daar wordt de poes met open armen ontvangen door de meisjes van Polly's eerste mensengezin. Ook wordt de poes herenigd met de andere leden van de kattenfamilie.

Polly's *gedenkschriften* is een jeugdroman met een pedagogisch-didactische inslag. Poes Polly – de naam betekent klein of genadig – leert de lezer dat ijdelheid een slechte eigenschap is. Tevredenheid, vergevingsgezindheid en trouw zijn deugden die het boek propageert. Daarbij leert het boek vooral dat kinderen goed met (huis)dieren moeten omgaan door te tonen hoe een dier bepaalde situaties ervaart. Kinderen mishandelen soms onbedoeld de huisdieren die aan de goede zorgen van mensen zijn toevertrouwd. Deze mishandelingen zijn vaak onderdeel van een spel waarbij de kinderen pas te laat tot het inzicht komen dat het dier daarvan schade ondervindt. Zo wordt Bruno de hond met de zweep gedresseerd om kunstjes te doen, een lot dat Polly ternauwernood bespaard blijft. Klappen krijgt Polly evengoed wel. De meeste kinderen (en een enkele volwassene) hebben vervolgens spijt van hun daden. Sommige kleintjes zijn echter ronduit sadistisch.

Aan het slot van het boek wordt een uitstapje gemaakt naar de inheemse wereld. In het Javaanse gezin blijkt Polly een andere behandeling te krijgen dan bij de Europese families. Het hoofdstuk dat over Polly's inheemse avonturen gaat, heet dan ook 'Dagen van vernedering'. De *kebon*, die Polly had moeten doodslaan of verdrinken, neemt haar mee als speelgoed voor zijn kinderen. Slechts de twaalfjarige Tini, een zorgzaam Javaans meisje dat de hele dag druk werk heeft aan het zorgen voor haar broertjes en zusje en het eten koken, is goed voor haar. Zonder Tini zou Polly misschien gestorven zijn, want de overige kinderen uit het gezin zijn plaaggeesten en mishandelen haar. Ook krijgt Polly nauwelijks te eten. In Europese ogen wordt zij verwaarloosd: 'Hoe dwaas vond ik nu mijn vroegere ijdelheid! Ik was alleen maar mooi door de goede verzorging van de mensen; nu was ik een

Polly komt als kampongkat met de staart tussen de deur als ze mee naar huis genomen wordt door een Europees meisje, uit: *Polly's gedenkschriften*.

elkaar verschillen. De meeste Europeanen stellen zich (uiteindelijk) invoelend op tegenover huisdieren, maar de meeste Javanen behandelen hun dieren als een ding. Judith E. Bosnak en Rick Honings laten in hun bijdrage aan *Animals in Dutch Travel Writing, 1800-Present* een soortgelijk verschil zien in kijk op de omgang met dieren. Europeanen presenteren zich doorgaans als dierenvrienden en zetten de Javaanse 'ander' weg als wreed en barbaars.⁴² Polly wordt bij het Javaanse gezin verwaarloosd en verwordt tot een kampongkat. De enige Javaanse die affectie toont voor Polly, is het meisje Tini, dat zelf als sloof van het gezin wordt gebruikt. Ook zij bevindt zich in een niet te benijden positie. In dat opzicht kan gesteld worden dat de gevallen van Tini en Polly in de roman enigszins vergelijkbaar zijn: beide verdienen een beter lot dan de instrumentele behandeling die hun in het Javaanse gezin ten deel valt. Een kind hoort niet voor een gezin te zorgen en een poes mag niet als speelgoed worden gebruikt.

Ethisch of emancipatoir ten opzichte van inheemse mensen is zo'n situatie niet. De ondergeschikte, afhankelijke positie van dieren, en op de achtergrond die van gekoloniseerd, van hun 'meesters en meesteressen' wordt echter in *Polly's gedenkschriften* – hoe kan het ook anders – als vanzelfsprekend gepresenteerd. Dat inheemsen het veel minder

heel gewoon, bijna leelijk beest en ik was er al aan gewend de kinderen, die voorbij wandelden, te hooren zeggen: "Kijk, wat een leelijke kampongkat; 't lijkt wel een ragebol!"⁴⁰

Als Polly na vijf maanden wordt opgehaald door de oude Europese heer die haar uit woede ooit had willen verdrinken, spijt het Polly dat Tini moet achterblijven in de kampong. De kebon zegt tegen Tini dat ze niet treurig moet zijn over het vertrek van Polly: 'Ze hadden er immers een rijksdaalder voor gekregen! De kebon begreep dus niet hoe ze zoo dwaas kon zijn om nog verdriet te hebben.'⁴¹ Overigens is reizen voor Polly slechts aangenaam in de luxe van de Europese familie, alle andere tochten zijn een bezoeking voor de kat omdat deze tijdens de reis ruw (door Javanen) wordt behandeld.

Het verschil tussen de behandeling van Polly door Europeanen en die door Javanen laat zien hoe zeer de beide bevolkingsgroepen van elkaar afwijken in de omgang met huisdieren, en tegelijkertijd hoezeer de twee bevolkingsgroepen in zo'n beetje alles van

goed hebben dan Europeanen en daardoor ook minder goed in staat zijn voor zichzelf, hun gezin en hun huisdieren te zorgen, wordt niet gesignaleerd. De Europeanen zijn in Polly's gedenkschriften superieur en leven in luxe; de inheemsen zijn ondergeschikt en leiden een eenvoudig, dienend bestaan. Opvallend is dat in het boek wel tekeningen staan waarop Europeanen voorkomen, maar dat er geen afbeeldingen zijn waarop inheemse mensen worden afgebeeld.

Van een (impliciet) pleidooi voor vrouwenemancipatie of ethisch denken ten opzichte van inheemsen is in Polly's gedenkschriften geen sprake. De boodschap van het boek is dat huisdieren beter behandeld moeten worden. Amalia Astari en Rick Honings wijzen er in hun artikel over de Indische versie van Ot en Sien op dat in Indische jeugdboeken net als in literatuur voor volwassenen een koloniale ideologie is te vinden die het Nederlandse kolonialisme moest legitimeren.⁴³ Dat blijkt ook in Polly's gedenkschriften het geval te zijn.

A. von Schmidt auf Altenstadt: *Jack's gedenkschriften*

Jonkvrouw Adé von Schmidt auf Altenstadt (1868-1962) was een in Cheribon geboren dochter van de vroegere resident van Batavia, jonkheer Johann George Otto Stuart von Schmidt auf Altenstadt.⁴⁴ Waarschijnlijk is Adé op 1 juni 1897 na het afscheid van haar vader als resident van de Indische hoofdstad met het gezin mee naar Nederland vertrok-

A. von Schmidt auf Altenstadt (vijfde van rechts) en A.M.C. van Andringa (vierde van links) de Kempenaer in Fusan. Foto uit: Van 't Land der Morgenkalmte en 't Hemelsche Rijk.

ken. Adé was een actieve vrouw, die erg van reizen hield.⁴⁵ Ze schreef een boek over haar tochten naar Japan, *Van het land van de rijzende zon* (1903), en een boek over haar reizen naar Korea en China, *Van 't Land der Morgenkalmte en 't Hemelsche Rijk* (1904). Adé von Schmidt auf Altenstadt maakte deze reizen samen met freule Anna Maria Catherina van Andringa de Kempener (1847-1914). Het duo stapte in oktober 1900 te Genua aan boord van een Nederlands stoomschip om enkele weken later Batavia te bereiken. In zes weken doorkruisten de freules Indië. Vandaar ging de reis naar Japan, dat zij aan eind 1901 bereikten. In april maakten zij in Yokohama het Kersenbloemfestival mee als gasten van keizer Mutsuhito. In mei 1902 trokken de dames naar Korea. Vervolgens ging de reis naar Peking (Beijing) en de graven van de keizers uit de Ming-dynastie. In Mantsjoerie namen de reizigers de Trans-Siberische spoorlijn naar Moskou. In augustus 1902 waren zij weer terug in Den Haag.⁴⁶ Daar bleef Adé von Schmidt auf Altenstadt wonen. In de jaren daarop gaf ze in Nederland lezingen over Indië en over haar reizen, ook over de zes weken durende tocht over Java, Bali, Lombok, Celebes, de Molukken en Borneo.⁴⁷ Haar verslag van deze reizen in Indië is terug te vinden in jaargang 1905 van het tijdschrift *De Aarde en haar Volken*.⁴⁸

In 1907 trouwde jonkvrouw Adé von Schmidt auf Altenstadt in Constantinopel met Ralph B.P. Cator (1861-1945).⁴⁹ Sir Cator was een Oxfordse rechter, die werkte in Mombassa, Constantinopel en Alexandrië.⁵⁰ Vanuit haar nieuwe woonplaats Constantinopel schreef Adé brieven over Turkije en Syrië voor de *Delftsche Courant*, *Arnhemse Courant*, *Leeuwarder Courant* en de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche courant*. Lady en sir Cator waren reislustige types. Zo bezochten ze in 1928 onder meer Australië.⁵¹ Adé stierf in 1962 in Florence, zeventien jaar later dan haar man, die in Alexandrië was overleden.

Adé von Schmidt auf Altenstadt schreef twee reisboeken en een kinderboek met de titel *Jack's gedenkschriften*. De recensent van *De Nieuwe Courant*, het dagblad waarin Adé haar reisbrieven publiceerde, schreef over dat laatste boek dat hij het wel een aardig boekje vond: vlot van taal en stijl, en met een inhoud die niet beter of minder was dan die van soortgelijke memoires! Dat het genre dierautobiografie populair was rond 1900, blijkt wel uit de verzuchting van deze recensent: 'Alweer een hondje, dat zijn geschiedenis vertelt!'⁵² De recensent van *Het vaderland* was wat positiever over de avonturen van Jack. Het boek 'voert een allerleukste fox-terrier ten tooneele, wiens lotgevallen, kluchtig verteld, zeker de belangstelling zullen gaande houden.'⁵³ Ook in *Jack's gedenkschriften* worden Maleise woorden onderaan de pagina vertaald. Net als *Polly's gedenkschriften* richtte het boek zich op een publiek in Indië en in Nederland.

Jack is geboren in Artis.⁵⁴ Hij wordt gekocht door een scheepskapitein, die hem mee naar Batavia neemt. Over de overtocht naar Indië tekent Jack op dat hij aan boord ruw wordt behandeld. Hij beseft dat hij een avontuurlijk leven in verre landen tegemoet gaat.⁵⁵ Ongeveer zes weken duurt de reis. Als het schip stilligt, wordt Jack aan de ketting gelegd zodat hij niet van boord kan. Intussen wordt het warmer en warmer en als het schip is aangemeerd, hijgt Jack van de hitte. Hij snapt dat het einddoel van de reis is bereikt:

Nieuwsgieriger dan ooit, stak ik mijn neus over de verschansing, maar wat ik aanschouwde deed mij slechts het verlangen koesteren aan boord te blijven en spoedig naar Artis terug te keeren. De bruine menselijke gedaanten joegen mij angst aan, ook mijn rasgenooten, waarvan ik er eenige zag rondloopen, waren mij niet sympathiek. Mager, hoekig, verwaarloosd van uiterlijk, met hun schunnig grauw geel vel, slopen zij rond; van waardigheid in houding of sierlijkheid in het dragen van den staart was geen spoor te bekennen, ik moet het zeggen, ik was op dat oogenblik niet hoogwaardig gestemd op mijn ras.⁵⁶

Jack scheert hier de inheemse mensen en honden over een kam: ze komen er beiden niet best van af. 's Nachts heeft de foxterriër veel last van de muskieten. De volgende dag wordt hij door de kapitein aan een nieuw baasje verkocht. Samen reizen ze verder met de trein.

Soms lijkt het perspectief van de auteur door dat van Jack heen te breken. Zo staat bij Jacks aankomst bij zijn nieuwe Indische familie te lezen: 'Toen wij waren uitgestapt, tilde mijn meester mij in een grappig klein wagentje, waarvoor een heel klein paardje gespannen was.'⁵⁷ Alhoewel Indische paarden kleiner zijn dan Europese en het bekend is dat honden geen idee hebben van hun eigen formaat, moet de foxterriër in werkelijkheid zelf behoorlijk wat kleiner zijn geweest dan het Indische paardje. Jacks koloniale blik toont zich ten volle als hij inheemse mensen beschrijft. Bij aankomst wordt hij vastgebonden door een bruine man op blote voeten die hem bij een put begint te schrobben totdat zijn vel weer spierwit is geworden. De volgende dag wordt hij na een korte tocht overgedragen aan een bruine man in uniform, die geen schoenen draagt. Daar ontmoet Jack zijn nieuwe Europese bazinnetje. Hij heeft het er goed, maar blijft last houden van de vermaningen van de bruine mensen: 'Spoedig was ik met het land verzoend en na eenigen tijd ook met de bruine mensen, ten minste zoover, dat ik ze niet meer beet wanneer ze mij mijn eten brachten, en ik mij door hen aan de ketting liet leggen.'⁵⁸ Later in het boek ontmoet Jack apen en dat brengt hem op 'een eigenaardige gedachte':

Als men hen dieren noemt, wat zijn dan bruine mensen voor wezens?

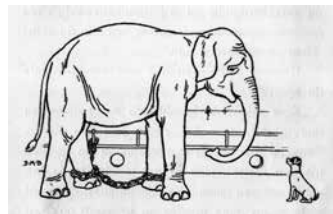
Apen zijn het niet, want zij hebben geen staart en niet zooveel haar op het lichaam, daarenboven spreken zij als de blanke mensen, maar of het heusch echte mensen zijn, daar heb ik nog langen tijd aan getwijfeld. Hun lichaam is bruin, zij zitten niet op stoelen, zooals mijn meesteres en de andere huisgenooten en als zij op den grond in elkaar gedoken hurken dan lijken zij veel meer op een aap dan op een mensch.

Voor al als Saïlah, de vrouw van den koetsier, bezig was haar man's hoofd van ongedierte te zuiveren en als de tuinjongen in een klapperboom klom, om de noten te plukken, kreeg ik weer dien indruk dat zij zoo al niet geheel tot hetzelfde ras behoorend toch nauw aan de apen verwant moesten zijn.⁵⁹

Jack heeft in het witte huis op Java een mooie tijd, hij kan het goed vinden met Topsy, een andere hond die veel ouder is, en speelt vaak met de paarden en de apen. In het huis zijn verder nog een kaketo, een beo en een eekhoorn. Met die drie heeft hij niet veel op. Als Jack ziek wordt, merkt de dokter op dat Europese honden het in het Indische klimaat zelden lang uithouden. Zijn 'meesteres' wil hem echter niet laten afmaken en wonderbaarlijk genoeg blijkt Jack even later te herstellen. Als zijn 'baasjes' besluiten om naar Holland

Jack en aap Jaapie, uit: Jack's gedenkschriften.

Jack en olifant Rosa, uit: Jack's gedenkschriften.

te gaan, worden alle dieren een voor een verkocht. Slechts Jack mag mee naar Europa. Hij reist echter niet samen met zijn mensengezin, maar wordt aan boord van een zeilschip gebracht om de reis van vier maanden om de Kaap de Goede Hoop te maken.

Nog verscheidene dagen bleef het liggen in 't gezicht van de kust; overdag blakerde de zon het gele zand van het strand en de bamboe en klapperbosschen op den achtergrond, 's avonds hoorde ik het eentonig gedreun van de branding in de stilte van het donker en als de maan alles met haar zilverlicht bescheen, klonk het gehuil van de kamponghonden als een klagende afscheidsgroet.⁶⁰

Op Sumatra wordt een olifant aan boord gebracht. Jack is aanvankelijk bang voor het dier. Als blijkt dat de olifant ondanks zijn kolossale omvang niet gevaarlijk is, sluit Jack vriendschap met het beest, een mannetje, dat Rosa blijkt te heten. Rosa heeft het zwaar: hij kan nauwelijks bewegen vanwege de kettingen om zijn voor- en achterpoot en wordt elke ochtend door de bemanning afgespoten, weer of geen weer. Soms staat de olifant te bibberen van de kou op het bovendeck.

Naarmate de kou toeneemt, wordt ook de zee onrustiger. Gewoonlijk wordt Jack dan opgesloten in de hut van de bootsman, maar een enkele keer wordt hij vergeten. Hij is dan getuige van het lijden van Rosa:

Dan zag ik hem staan, een toonbeeld van ellende, dien kolos die, niet gewend zijnde aan de beweging, op en neer geslingerd werd, nu eens tegen de verschansing dan weer tegen het hok, zonder dat zijn pilaren van pooten in staat waren het zware lichaam in evenwicht te houden. En of hij angstig schreeuwde en toeterde, niets hielp; meestal was hij nat van zeewater en hier en daar vertoonden zich bloederige plekken op zijn lichaam door het stooten tegen het ijzer.⁶¹

Rosa vertelt Jack over het leven van olifanten op Sumatra. Hij heeft heimwee naar de dichte wouden en naar zijn kudde. Als Rosa Jack vertelt dat hij op weg is naar een dieren-tuin in Rotterdam, adviseert Jack hem daar toch vooral kunstjes te doen. Hij heeft in Artis gezien dat de mensen dan centen en snoep geven.

Op een dag ligt het zeilschip in het zicht van een kust. Jack heeft door dat de eindbestemming nog niet is bereikt en blijft aan boord: 'Wel zag ik enkele bewoners van dit land.

Deze waren donker van tint, veel donkerder dan de inlanders. Het had er veel van of zij in den inkt gedoopt waren en hun haardos was welig en ruig. Zij trokken mij nog minder aan dan de inlanders, ik ontweek hen dus maar en bleef in de nabijheid van Rosa.⁶²

Uiteindelijk bereikt het zeilschip Rotterdam. In die stad wordt Jack herenigd met zijn bazinnetje. Hij kan in Nederland maar moeilijk wennen: de ruimte in het huis en de tuin is beperkt, er zijn nauwelijks andere dieren om mee te spelen, hij moet leren dat hij op gezette tijden wordt uitgelaten, kan vanwege het glas niet meer door ramen springen en treft overal deuren waardoor hij ruimtes niet in of uit kan. Door zijn verblijf op Java is Jack verindischt. Na nog wat streken te hebben uitgehaald, besluit hij dat het beter is zich voortaan rustig te houden en de rest van zijn dagen in vrede te slijten.

Margo DeMello geeft in *Speaking for Animals* aan dat trouw, wachten en lijden de belangrijkste ingrediënten vormen van hondenautobiografieën.⁶³ Dit gaat op voor Jack's gedenkschriften en overigens ook voor die van poes Polly. Wel pleit Jack's gedenkschriften voor verbetering van de behandeling van dieren. De boodschap van het boek is dat trouw en een goede behandeling de basis vormen van een goede relatie tussen mensen en dieren, en dat dierenleed voorkomen moet worden. Daarnaast draagt Jack's gedenkschriften – sterker dan Polly's gedenkschriften – nadrukkelijk een koloniale boodschap uit. De vergelijking van inheemse mensen met dieren, de vraag of zij wel echte mensen zijn, de afkeer van mensen van een andere etniciteit behoren tot de strategieën die het kolonialisme moesten rechtvaardigen.⁶⁴ Opvallend is verder dat er in het boek slechts één keer een inheemse man wordt afgebeeld en dan nog op de rug.

Daar komt nog iets bij. Inheemsen en dieren verdienen een goede behandeling, maar moeten volgens Jack's gedenkschriften hun dienende status aanvaarden. Als het aapje Jaapie aangeeft dat het ernaar verlangt weer vrij te zijn, zegt Jack om Jaapie tot kalmte te brengen dat hij zich moet schikken in zijn lot. Er is nu eenmaal niets aan te doen.⁶⁵ Dat lijkt ook voor de inheemsen te gelden. De positie van de gekoloniseerden in de koloniale maatschappij staat in het boek nergens ter discussie. De 'observaties' van Jack moeten juist de vermeende rechtmatigheid van het kolonialisme onderstrepen.

Besluit

Polly's gedenkschriften en Jack's gedenkschriften zijn kinderboeken die verschenen in een tijd waarin ideeën over de positie van Europese vrouwen en inheemse gekoloniseerden sterk aan het veranderen waren. Het toenmalige feminisme en de ethische politiek hebben echter geen merkbare invloed gehad op de boodschap van deze jeugdromans. In de verhalen over poes Polly en hond Jack is geen spoor te vinden van vrouwenemancipatie of van een ethisch ideaal ten opzichte van inheemsen. Deze jeugdromans geven voornamelijk de geijkte visie van Europeanen op de situatie in de kolonie weer. Naast dieren zijn op de tekeningen in beide boeken vooral Europeanen afgebeeld. Slechts één keer is een inheemse bediende getekend, vanaf de rug.

De enige afbeelding van een
inheemse mens in Jack's gedenk-
schriften.

Beide boeken bieden jongeren en volwassenen in Nederlands-Indië een vertrouwde blik op hun koloniale bestaan en geven de jeugd in Nederland een inkijkje in de Indische wereld door de ogen van huisdieren. De koloniale verhoudingen worden in *Polly's gedenkschriften* en *Jack's gedenkschriften* onderschreven en gepropageerd. In het verhaal van poes Polly gebeurt dat subtieler dan in de vertellingen van Jack, maar dit kan ermee te maken hebben dat poes Polly in Indië is geboren en daar blijft, terwijl Jack uit Nederland naar de kolonie reist en daar zo verindischt raakt dat hij, eenmaal terug in zijn geboorteland, niet meer kan wennen. Beide boeken laten zien dat de Europeanen in de kolonie in luxe leven en dat inheemse bedienden als vanzelfsprekend op de achtergrond aanwezig zijn. Door middel van *Othering*-strategieën worden de koloniale verhoudingen in de twee jeugdromans gelegitimeerd. Kinderen die deze boeken lazen, werd het kolonialisme met de paplepel ingegeven. Misschien gebeurde dat door deze dierautobiografieën zelfs sterker dan door andere genres, omdat de koloniale wereld bekeken wordt door de ogen van onschuldige (huis)dieren waarin kinderen (en vaak ook volwassenen) zich graag verplaatsen omdat ze zeer vertrouwd en aaibaar zijn.

Wat verder opvalt, is het sterke pedagogische karakter van deze dierautobiografieën. Via de belevenissen van poes Polly en hond Jack leren kinderen klassieke deugden als gehoorzaamheid, zorgzaamheid en vergevingsgezindheid. Liefde en trouw zijn echter de belangrijkste idealen die worden uitgevent. Ook wordt duidelijk in de twee gedenkschriften dat kinderen een veilige omgeving en de hand van volwassenen nodig hebben om goed op te kunnen groeien. De situatie in Europese en Japaanse milieus wordt in beide boeken vergeleken. In beide milieus komen kinderen voor die lief zijn voor huisdieren, en sadistische kinderen. In Europese kringen zijn echter vooral kinderen (en volwassenen) te vinden die van hun huisdieren houden, terwijl kinderen (en volwassenen) die (huis)dieren als object, als speelgoed beschouwen, in de inheemse milieus domineren. Europeanen die in Indië wonen, worden over het algemeen als dierenvrienden opgevoerd, waar de inheemse ‘ander’ als gevoelloos en wreed wordt neergezet.

In het Japaanse gezin waarin Polly terecht komt, valt een dergelijke instrumentele behandeling ook het twaalfjarige meisje Tini te beurt. Zij krijgt niet de gelegenheid om kind te zijn omdat ze voor het gezin moet zorgen. Dat wordt in *Polly's gedenkschriften* verwerpelijk geacht. Kinderen en dieren moeten kunnen leven naar hun aard, zichzelf kunnen zijn en niet als volwassene of als voorwerp worden gebruikt, ook niet als ze Japaans zijn. Kinderen moeten altijd kinderen kunnen zijn.

In beide boeken krijgen kinderen op het gebied van de behandeling van dieren een lesje geleerd. Beide jeugdromans maken voelbaar hoe trouwe huisdieren kunnen lijden onder een slechte behandeling van mensen, terwijl die juist goed voor ze zouden moeten zorgen. *Polly's gedenkschriften* en *Jack's gedenkschriften* komen uiteindelijk op voor dierenwelzijn. Het kan haast niet anders of de kinderen die deze dierautobiografieën lezen, gingen wezenlijk anders denken over hoe zij moesten omgaan met dieren.

Bibliografie

- Altena, Peter, “‘Do You Really Think a Donkey Has No Heart?’ Betsy Perk and her Cadette”, in: Rick Honings & Esther Op de Beek (red.), *Animals in Dutch Travel Writing, 1800–Present*. Leiden 2023, p. 183–196.
- Armbruster, Karla, ‘What Do We Want From Talking Animals? Reflections on Literary Representations of Animal Voices and Minds’, in: Margo DeMello (red.), *Speaking for Animals. Animal Autobiographical Writing*. New York/London 2013, p. 17–34.
- Astari, Amalia & Rick Honings, ‘Onschuldige kinderen van de kolonie? Ot en Sien in *Nederlandsch Oost-Indië*’, in: Rick Honings, Coen van ’t Veer & Jacqueline Bel. (red.), *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen*. 2e druk. Leiden 2022, p. 181–195.
- Baratay, Éric, *Biographies animales. Des vies retrouvées*. Paris 2017.
- Baratay, Éric, *Animal Biographies. Toward a History of Individuals*. Vertaling: Lindsay Turner. Athens 2022.
- Bosma, Ulbe, Karel Zaalberg. *Journalist en strijder voor de Indo*. Leiden 1997.
- Bosnak, Judith E. & Rick Honings, ‘Roaring Tigers, Grunting Buffalo and Slithering Snakes along the Javanese Road. A Comparative Examination of Dutch and Indonesian Travel Writing’, in: Rick Honings & Esther Op de Beek (red.), *Animals in Dutch Travel Writing, 1800–Present*. Leiden 2023, p. 29–77.
- Brantas, Gerard, Monique Konings, Maud de Sitter & Peter van Zonneveld, ‘Van Brave Hendrik tot Dik

- Trom', in: Willem van Toorn & Netty Heimeriks (red.), *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. 2e druk. Amsterdam 1990, p. 229-293.
- Buur, Dorothée, *Indische jeugdliteratuur. Geannoteerde bibliografie van jeugdboeken over Nederlands-Indië en Indonesië, 1825-1991*. Leiden 1992.
- Copeland, Marion, "'Straight from the Horse's Mouth". *Equine Memoirs and Autobiographies*', in: Margo DeMello (red.), *Speaking for Animals. Animal Autobiographical Writing*. New York & London 2013, p. 179-191.
- DeMello, Margo (red.), *Speaking for Animals. Animal Autobiographical Writing*. New York & London 2013.
- Flegel, M, 'Intimacy, Objectification, and Inter/Intra-Species Relations in Victorian Animal Autobiographies', in: Susan McHugh, Robert McKay & John Miller (red.), *The Palgrave Handbook of Animals and Literature*. London 2021.
- Fudge, Erica, *Animals*. London 2002.
- Ghosh, Amitav, *The Nutmeg's Curse. Parables for a Planet in Crisis*. London 2021.
- Heldring, Ernst, *Herinneringen en dagboek*. 3 dln. Groningen 1970.
- Hilgers, Th.J.A., *Gewond voor den vijand. Verhalen voor de Indische en Nederlandsche jeugd*. Soerabaja 1897.
- Honings, Rick & Esther Op de Beek (red.), *Animals in Dutch Travel Writing, 1800-Present*. Leiden 2023.
- Keizer, Bert, 'Kijken naar dieren alsof het onhandige mensen zijn, dat doen we regelmatig', in: *Trouw*, 22 oktober 2021.
- Keulartz, Jozef, *Boommensen. Over nut en nadeel van de humanisering van de natuur*. [Gorredijk] 2020.
- Latour, Bruno, *Het parlement van de dingen. Over Gaia en de representatie van niet-mensen*. Amsterdam 2020.
- Lingen, Suze van, *Polly's Gedenkschriften. De levensgeschiedenis van een poes*. Bandoeng 1899.
- Manning, Pat, *The Caters of Beckenham and Woodbastwick*. Hertford 2002.
- McHugh, Susan, Robert McKay & John Miller (red.), *The Palgrave Handbook of Animals and Literature*. London 2021.
- Ortiz Robles, Mario, *Literature and Animal Studies*. New York/London 2016.
- Pratt, Mary Louise, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. 2e druk. Londen/New York 2008.
- Resoort, R.J., 'Een proper profitelijk boec', in: Willem van Toorn & Netty Heimeriks (red.), *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. 2e druk. Amsterdam 1990, p. 41-103.
- Toorn, W. van & N. Heimeriks (red.), *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. 2e druk. Amsterdam 1990.
- Veer, Coen van 't, 'Avonturen op een overtocht. De zeereis tussen Nederland en Indië in jeugdboeken (1835-1945)', in: *Indische Letteren* 32 (2017), p. 74-89.

Noten

- 1 Oki en Doki bij de nikkers (1957), later Oki en Doki bij de negers (1971), weer later Oki en Doki op een eiland (1982). De laatste versie van dit racistische boekje was bij het schrijven van dit artikel nog steeds te koop en in veel bibliotheken te vinden.
- 2 Bij mijn weten zijn deze effecten van dierverhalen nog niet systematisch onderzocht.
- 3 In dit standaardwerk richten de auteurs zich voornamelijk op Engelstalige literatuur, maar er is ook oog voor een breder, internationaal perspectief.
- 4 Slechts Ann C. Colley besteedt in het boek aandacht aan jeugdliteratuur in 'Animals and Nonsense. Edward Lear's Menagerie', p. 333-346.

- 5 McHugh, McKay & Miller, p. 2.
- 6 In de inleiding bij haar bibliografie onderscheidt Buur het dierverhaal overigens niet als een belangrijk thema. Buur 1992, p. 13-17.
- 7 Bij dezen wil ik Yvonne van der Willige van Schmidt auf Altenstadt en haar echtgenoot Bert Meems bedanken voor hun waardevolle bijdragen aan dit artikel.
- 8 Zie DeMello 2013, p. 2-3.
- 9 Fudge 2002, p. 76-78.
- 10 Ortiz-Robles 2016, p. xii en 6. Het valt overigens op dat ook in *animal studies* de voorkeur lijkt uit te gaan naar de emancipatie van gewervelde dieren. Slechts zelden neemt een wetenschapper het op voor malariamuggen, steekvliegen of sluipwespen. Antropomorfisme leidt dan ook soms tot verkleuterig, stelt Keulartz, en zelfs tot escapisme. Vaak wordt in boeken een conflictloze dierenwereld geschetst, terwijl dieren elkaar in werkelijkheid maar al te vaak bestrijden op leven en dood.
- 11 Keulartz 2020, p. 10.
- 12 Ghosh' opvattingen lijken daarin verwant te zijn aan het posthumanisme van Bruno Latour. De Franse posthumanist Bruna Latour bedacht begin jaren negentig van de vorige eeuw het *Parliament of Things*, een parlement waar niet alleen mensen, maar ook dieren en dingen vertegenwoordigd worden. Het parlement hield zittingen. Zo was er in Nederland een bijeenkomst over de Noordzee, waarop Latour het perspectief van een duikboot verwoordde. Wie *Het parlement van de dingen; Over Gaia en de representatie van niet-mensen* (2020) van deze Franse filosoof leest, begrijpt dat Latour een van de grondleggers was van de beweging die Gaia-centrisme genoemd wordt.
- 13 Ghosh 2021, p. 249-252.
- 14 Ghosh 2021, p. 256-257.
- 15 Ortiz-Robles 2016, p. 4-5, 15.
- 16 In koloniale literatuur worden de inheemsens vaak niet voorgesteld als mensen, maar als onderdeel van de natuur. Pratt 2008, p. 50, 58, 60. Boehmer 2005, p. 62.
- 17 Zie Baratay 2017 en 2022.
- 18 Karla Ambruster geeft overigens aan dat elke tekst die een stem geeft aan een niet-menselijk wezen, een geval oplevert van spreken voor anderen, een item dat uitgebreid is onderzocht en besproken binnen feministische (en postkoloniale) theorie en kritiek. Zie Ambruster 2013, p. 22-23.
- 19 Ortiz-Robles 2016, p. 2.
- 20 Resoort 1990, p. 95, 100.
- 21 Fudge 2002, p. 68-77.
- 22 DeMello 2013, p. 4.
- 23 Fudge 2002, p. 70-76.
- 24 Copeland 2013, p. 179.
- 25 Zie DeMello 2013, p. 2-3.
- 26 DeMello wijst op de ambiguïteit hiervan, omdat vrouwen tegelijkertijd ook vaak de 'bezitters' van dieren waren. DeMello 2013, p. 11.
- 27 Zie Altena 2023.
- 28 Flegel 2021, p. 348-351.
- 29 Brantas e.a. 1990, p. 261, 268.
- 30 Haar echte naam was Clasina (Sien) van Lingen. <https://gw.geneanet.org/mmeisenbacher?lang=nl&iz=466&p=clasina&n=lingen+van>, geraadpleegd op 23 november 2022.
- 31 *De Locomotief*, 6 december 1900.
- 32 Een eerdere *Indische Kinder-Courant* liep van 1879 tot 1884. Deze stond onder redactie van Nellie van Kol (jaargang 1) en Aletta Jacobs. De uitgevers waren Thieme & Co. in Soerabaja.
- 33 Soerja Soemirat (*De stralende zon*) was een vereniging die zich vanaf 1883 inspande voor werkloze en hulpbehoevende (Indo-)Europeanen. Dr. W. van Lingen was lange tijd voorzitter van de vereniging. Soerja Soemirat had ambachtswerkplaatsen en verzorgde cursussen. Later werd er door Van Lingen een weekblad onder dezelfde naam gestart dat van 1892 tot en met 1914 zou bestaan. Zie Bosma 1997, p. 36-37, 42.
- 34 Een paar weken daarna zou de firma De Vries en Fabricius, uitgever van *De Preanger-Bode*, ook *De Indische Kinder-Courant* gaan uitgeven. Daarvoor verscheen het blad bij de Semarang-drukkerij en boekhandel.
- 35 *Sumatra-bode*, 21 augustus 1902.

- 36 Het nieuws van den dag voor N.I., 1 mei 1935.
- 37 De Preanger-Bode, 27 november 1899.
- 38 In het boek wordt door de kinderen steeds met 'hij' naar Polly verwezen. Polly is een unisex naam.
- 39 Van Lingén 1899, p. 2.
- 40 Van Lingén 1899, p. 100-106, citaat op p. 103.
- 41 Van Lingén 1899, p. 108.
- 42 Zie Bosnak & Honings 2023.
- 43 Astari & Honings 2022, p. 184.
- 44 Haar volledige voornaam is Johanna Carolina Arnoldina Emily. Zij is geboren op 30 april 1868 in Cheribon en overleden op 11 november 1962 in Florence.
- 45 Heldring 1970, dl. 2, p. 987.
- 46 <https://www.statenkwartier.net/de-villa-van-de-freule>, geraadpleegd op 22 november 2022. NB In deze bron wordt Adé per abuis verwisseld met haar zus Johanna Antoinette Marie von Schmidt auf Altenstadt (1871-1966).
- 47 In 1953 gaf ze in Zwolle nog een lezing over haar tweejarige reizen, zie Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant, 3 december 1953.
- 48 De Aarde en haar Volken was een Nederlands geïllustreerd tijdschrift met wetenschappelijke en culturele reisverslagen. Het blad verscheen vanaf 1865 tot 1940. De losse afleveringen werden per jaar gebundeld. 'Fragmenten en sprokkelingen uit een Indisch reisdagboek' van jonkvrouw A. von Schmidt auf Altenstadt verscheen in jaargang 1905.
- 49 De Locomotief, 7 mei 1907.
- 50 'Ralph Bertie Peter, was born 21.11.1861 [in West Mallington CV] and educated at Radley and Keble College Oxford. He had a distinguished career as Judge in the British East Africa Protectorate 1896-1905 followed by Judge of H.M. Supreme Consular Court for the Ottoman Dominion 1905-1916. He was President of the Internal Court of Appeal, Alexandria 1931-1932 and was knighted in 1931. He married Johanna Caroline Arnoldina Emily, second daughter of Jonkheer Johan George Otto Stuart von Schmidt [auf den Altenstadt] of The Hague on 8.4.1907 and died 29.7.1945 [Alexandria] leaving his widow but no children.' Manning 2002, p. 124.
- 51 <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/16482589>, geraadpleegd op 16 november 2022.
- 52 De Nieuwe Courant, 1 december 1905.
- 53 Het vaderland, 29 november 1905.
- 54 De navertelling van de korte inhoud is grotendeels ontleend aan Van 't Veer 2017.
- 55 Von Schmidt auf Altenstadt 1905, p. 12.
- 56 Von Schmidt auf Altenstadt 1905, p. 14.
- 57 Von Schmidt auf Altenstadt 1905, p. 16.
- 58 Von Schmidt auf Altenstadt 1905, p. 19.
- 59 Von Schmidt auf Altenstadt 1905, p. 29-30.
- 60 Von Schmidt auf Altenstadt 1905, p. 89.
- 61 Von Schmidt auf Altenstadt 1905, p. 96-97.
- 62 Von Schmidt auf Altenstadt 1905, p. 108.
- 63 DeMello 2013, p. 8-9.
- 64 Zie ook Astari & Honings 2022, p. 191-195.
- 65 Von Schmidt auf Altenstadt 1905, p. 48.

Coen van 't Veer (1968) is verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS). In 2020 is hij gepromoveerd op *De kolonie op drift*, een dissertatie over fictie over de reis per mailboot tussen Nederland en Indië (1850-1940). Hij schreef meerdere artikelen over Indisch-Nederlandse literatuur, in het bijzonder over Herman Salomonson. Hij verzorgde de heruitgave uit 2006 van diens roman *Zoutwaterliefde*. In 2018 publiceerde hij in samenwerking met Gerard Termorshuizen *Indisch leven in Den Haag (1930-1940), Een groots en meeslepend leven*, een biografie van Indo-Europese persmagnaat Dominique Berretty (1891-1934) en *Door de ogen van Dodo Berretty*, een biografie van diens zoon Dodo (1925-1980). Samen met Rick Honings en Jacqueline Bel is Coen van 't Veer redacteur van de literatuurgeschiedenis *De postkoloniale spiegel*. *De Nederlands-Indische letteren herlezen* (2021), waarvan in 2024 een Indonesische vertaling verscheen onder de titel *Cermin Poskolonial*. In 2023 verzorgde hij de heruitgave van *Het mooiste meisje aan boord* (1894) van H.W. Beijerinck. Met Rick Honings maakt Van 't Veer *De postkoloniale podcast*. Ook is hij redacteur/penningmeester van *Indische Letteren*.

Indische Letteren

Tijdschrift van de
Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde

Uitgever

Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

Lidmaatschap van de Werkgroep

Het lidmaatschap van de Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde staat in principe open voor iedereen. De contributie bedraagt € 35,- per jaar (abonnementen buitenland € 45,-). Leden ontvangen het tijdschrift gratis. Men kan zich opgeven als lid door de contributie over te maken op nummer NL65INGB0001977068 van ING bank ten name van de Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde te Leiden, onder vermelding van 'Indische Letteren nieuw lid' en uw volledige adres. Mail uw gegevens en e-mailadres ook naar bestel@verloren.nl.

Losse nummers

€ 10,00 of € 12,50 (themanummer) inclusief portokosten Nederland. Voor het buitenland worden de extra portokosten berekend. Het totale bedrag graag vooraf overmaken op rekening: NL65INGB0001977068 t.n.v. Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde te Leiden, o.v.v. het betreffende nummer en uw adresgegevens.

Aanwijzingen voor de auteurs

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij worden door het redactiesecretariaat of de hoofdredacteur toegezonden.

De redactie behoudt zich het recht voor aangeboden kopij voor plaatsing te wijzigen of te weigeren.

Productie Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

ISSN 0920-6949

39ste jaargang / nummer 2 / juni 2024

